

*Bäbişow Nazarmämmed Amanmämmedowıç,
pedagogika ylymlarynyň kandidaty,
Seýitnazar Seýdi adyndaky Türkmen döwlet mugallymçylyk institutynyň
doktoranty, Türkmenabat, TÜRKMENISTAN*

YLMY-PEDAGOGIKANYŇ MESELELERINIŇ HALK PEDAGOGIKASYNYŇ ÝÖRELGELERI BILEN UTGAŞDYRYLMAGY

Makalada ylmy pedagogika bilen etnopedagogikanyň meňzeşlikleri we aýratynlyklary, olaryň arabaglanyşygy beýan edilýär. Awtor etnopedagogikanyň aýratyn ylm hökmünde öwrenilmeginiň tarapdary bolup, ol bu garaýşyny türkmen halk pedagogikasynan mysallar bilen subutlandyrýar. Etnopedagogika ylmy ösdürmekde belli alymlaryň işlerini mysal getirýär. Makalada türkmen halk pedagogikasynyň bilim ulgamyndaky ornuna aýratyn üns çekilýär. Makalada ylmy pedagogikanyň bir ýa-da birnäçe adamlaryň zähmetiniň önümidigi, etnopedagogikanyň awtorynyň bolsa bütin halkdygy nygtalyp, etnopedagogika, ylmy pedagogikanyň göneçlik çeşmesi hasap edilýär.

Açar sözler: pedagogika, etnopedagogika, arabaglanyşyk, milli pedagogika.

*Бабишов Назармаммед Аманмаммедович,
кандидат педагогических наук,
Докторант Туркменского государственного педагогического института
имени Сейитназара Сейди, Туркменабат, ТУРКМЕНИСТАН*

СООТНОШЕНИЕ ПРИНЦИПОВ И ЗАДАЧ НАУЧНОЙ ПЕДАГОГИКИ С ОСОБЕННОСТЯМИ ЭТНО-ПЕДАГОГИКИ

В статье излагается особенность и схожесть научной и этнопедагогики, а также их взаимосвязь. Автор является сторонником изучения этнопедагогики, как отдельной науки, закрепляя это примерами традиционного туркменского воспитания. Здесь приводятся труды работ известных учёных по развитию этнопедагогики. В общей системе науки отводится особая роль учению этнопедагогики. В данной работе, по утверждению автора, этнопедагогика – это исследование не одного или отдельных лиц, а исследования, традиции и история целого народа.

Ключевые слова: педагогика, этно-педагогика, соотношение педагогика и этно-педагогика.

*Babishov Nazarmammed Amanmammedovich,
Candidate of pedagogical sciences,
Doctoral student of Seyitnazar Seydi Turkmen State
Pedagogical Institute, Turkmenabat, TURKMENISTAN*

CORRELATION OF PRINCIPLES OF PEDAGOGY AND METHODS OF ETHNO-PEDAGOGY.

Article studies the similarities, differences and correlation between pedagogy and ethno-pedagogy. The author advocates the study of ethno-pedagogy as a separate science and substantiates his approach with examples from Turkmen ethno-pedagogy. He prefers to use the term 'national pedagogy' than 'ethno-pedagogy' in the peculiar context of Turkmen education system. Article gives brief history of the emergence and contributing scholars to ethno-pedagogy as a separate science.

Key words: pedagogy, ethno-pedagogy, correlation of pedagogy and ethno-pedagogy, Turkmen, national pedagogy.

Pedagogika bütewi ylym ulgamynyň möhüm bir bölegi bolup, ol türkmen dili we edebiyaty, taryh, etnopedagogika we beýleki ynsanperwerlik ylmlary bilen hem arabaglanyşyklydyr. Şolaryň arasynda etnopedagogika aýratyn orny eýeleýär. Dünýäniň belli alym-pedagoglarynyň köpüsi etnopedagogikany aýratyn özbaşdak ylym hökmünde däl-de, eýsem ony umumy pedagogikanyň bir bölümi hasap edýärler. Olaryň hatarynda A.I.Peskunow, W.W.Kraýewskiý, L.Ý.Zorina dagylary görkezmek bolar. Russiýa ylmlar akademiýasynyň agzasy, pedagogika ylmlarynyň doktory, professor Gennadiý Nikandrowiç Wolkow, Boris Semýonowiç Gerşunskiý we beýlekiler, milli pedagoglarymyzdan Gurban Pirliýew dagylar etnopedagogika öz öwrenýän predmeti bolan özbaşdak ylym hökmünde garaýarlar. Sebäbi, akademik G.N.Wolkowyň aýtmagyna görä, birnäçe ýyllaryň dowamynda geçirilen tejribe işleriniň netijesinde bu karara gelnipdir. Köp ýyllaryň dowamynda geçiren ylmy-barlaglarynyň netijesinde milli pedagoglarymyzdan Gurban Pirliýew hem şol garaýşy doly tassyklaýar. Biz hem özümizi ikinji pedagog alymlarynyň toparyna degişli hasap edýäris. Şeýlelikde, etnopedagogikany ylmy pedagogikanyň göneçlik çeşmesi diýip hasap etse bolar. Sebäbi, öz gelen netijelerini subut etmek, ony delillendirmek üçin adamlaryň durmuşynda birnäçe gezek tassyk bolan, artykmaç subutnama talap etmeýän we durmuşdan getirilen mysallar arkaly, ol ylmy pedagogikanyň çykaran netijeleriniň dogrydygyna ýa-da nädogrydygyna güwä geçýär. Ylmy pedagogika bir ýa-da birnäçe adamlaryň zähmetiniň önümidir. Etnopedagogikanyň awtory bolsa bütin halkdyr. Şonuň üçin hem oňa halk

pedagogikasy diýip at berilýär. Şeýlelikde, ylmy pedagogika etnopedagogika bilen aýrylmaz baglanyşyklydyr. Ylmy pedagogikanyň nazary düşüňjeleri subut edilende ýa-da olar delilleşdirilende etnopedagogikanyň durmuş mysallary ulanylýar. Ylmy pedagogikanyň islendik düşüňjesini alanymyzda, onda şol ýerde aýdylýan düşüňjeleri we bilimleri etnopedagogikanyň durmuş mysallary arkaly delillendirilmeli ýa-da subut edilmeli bolýar.

Halk pedagogikasy paýhas eleginden geçip, biziň günlerimize gelip ýetipdir. Haýsy hem bolsa bir nakyly alyp göreninde hem, onuň birden döremändigine aň ýetirmek bolýar. Ata-babalarymyzyň birnäçe münýylyklaryň dowamynda sünnälenip, tараşlanyp häzirki görnüşlerine gelen atalar sözi we nakyllar halk pedagogikasynyň terbiýeçilik işinde giňden ulanylýar. Mysal üçin, «Ýatan öküze iým ýok», «Işlemedik dişlemez», «Bir okana bar, birem dokana» we ş.m. Şeýlelikde, halk tarapyndan döredilen eserleriň, halk döredijiliginiň, döp-dessurlarynyň, urp-adatларыnyň, edim-gylymlarynyň, aýtgylarynyň, yrymlarynyň terbiýeçilik täsirli mazmunларыny öwrenýän, özbaşdak ylma etnopedagogika diýilýär. «Etno» grek dilinden terjime edilende türkmençe «halk» diýmekligi aňladyp, «etnopedagogika» halk pedagogikasy, halk terbiýesi diýen manyny berýär.

Halk pedagogikasy adamzat döräli bari ýaşap gelýär. Şonuň üçin hem biz ylmy pedagogikanyň paýhas çeşmesini halk pedagogikasy diýip hasap edýäris. Etnopedagogikany baýlaşdyrýan pikir ojagy bolsa maşgaladyr. Sebäbi, terbiýe maşgaladan başlanýar. Ata-ene uly ýaşly çagalaryna has köp üns bermek arkaly kämil terbiýelese, onda uly ýaşly çagalar kiçi ýaşlylary terbiýeleýär. Şeýlelikde, zygiderlilik kategoriýasynyň kömegi arkaly halk döp-dessurlary, urp-adatлары, edim-gylymlary, yrymlary geljek nesillere üýtgeşsiz galdyrylýar. Dürli nesilleriň arasyndaky arabaglanyşyk, hyzmatdaşlyk halkyň milli gymmatlyklarynyň ýitip gitmezligine getirýär. Sebäbi, bir nesil olary baýlaşdyryp, olara täze öwüşgin berip, sünnelöp, tараşlap, döwrebaplaşdyryp beýleki nesillere geçirýär.

Ylmy pedagogika bir we birnäçe adamlaryň bilelikdäki döredijiliginiň önümi hasaplanýan bolsa, etnopedagogika bütün halkyň döredijiliginiň önümi bolup durýar diýip aýdypdyk. Etnopedagogika ýa-da halk pedagogiýasy adamzat döräli bari dowam edip gelýär. Ylmy pedagogika bolsa, XVII asyrdan Ýan Amos Komenskiniň ony filosofiýa ylmyndan özbaşdak ylym hökmünde bölüp aýyrmagyndan bari dowam edýär. «Etnopedagogika» adalgasyny ilkinji gezek pedagogika ylmyna girizen pedagog Russiýanyň ylymlar akademiýasynyň akademigi, pedagogika ylymlarynyň doktory, professor G.N.Wolkowdyr. Ol milleti boýunça çuwaş bolandygy üçin, onuň köp kitaplary çuwaş halkynyň pedagogikasyny öwrenmeklige bagyşlanandyr. Ol Moskwa şäherinde halklaryň etnopedagogikasyny öwrenýän ýörite bir ylmy-barlag institutynda okap, şol ýerde ömrüniň ahyryna çenli zähmet

çekipdir. G.Wolkow dünýäde etnopedagogikanyň görnükli alymlarynyň biri hasaplanýar [7].

1995-nji ýylda Özbekistanyň paýtagty Daşkent Şäherinde Russiýa ylmylar akademiýasynyň akademigi, dünýä belli pedagog G.Wolkow belli türkmen alym-pedagogy, pedagogika ylmylarynyň doktory, professor Gurban Pirliýewiň işine birinji opponent bolup gatnaşdy we onda çykyş etdi. Şonda ol pedagogika ylmylarynyň doktory, professor G.Pirliýewiň «Etnopedagogika we häzirki zaman terbiýesi» atly doktorlyk dissertasiýasyna ýokary baha berdi. Doktorlyk dissertasiýasyny gorandan soňra G.Pirliýew dissertasiýasynyň esasynda taýýarlan monografiýasyny neşir etdi. Bu kitabynda görnükli alym-pedagog terbiýäniň ähli görnüşleri boýunça türkmen halk etnopedagogikasynyň döp-dessurlary, halk döredijiligindäki ylmy pedagogikanyň hemme ugurlary boýunça bar bolan pähimleri barada beýan edýär. Şeýle-de G.Pirliýew bu monografiýasynyň ilkinji sahypalarynda türkmenleriň ahlak terbiýesi boýunça döreden parasatlarynyň we pähimleriniň manysyny açyp görkezýär.

Türkmen halk pedagogikasynyň ösmegine goşant goşan pedagog alymlaryň ýene-de biri psihologiýa ylmylarynyň doktory, professor Baýram Basarowdyr. Ol türkmen etnopsihologiýasynyň esasy goýan görnükli alymdyr. Ol türkmen mentalitetiniň beýleki milletleriň mentaliteti bilen meňzeşligini we tapawudyny açyp görkezýär. Şeýle hem görnükli alym B.Basarow şahsyýetiň we kollektiwiň psihologiýasyny, onuň psihologik işjeňligini, bir şahsyýetiň we bütin kollektiwiň nähili işdigini açyp görkezýär [5, 342 sah.].

Ylmy pedagogika bilen etnopedagogikanyň utgaşykly ösdürilmegi barada aýdylmaly bolanda, G.Pirliýewiň işini mysal getirip bileris. Professor Gurban Pirliýewiň «Etnopedagogika we häzirki zaman terbiýesi» atly kitabynda terbiýäniň ähli ugurlary boýunça halk pedagogikasynyň eserleri bilen türkmen milli döp-dessurlary utgaşyklylykda, sazlaşykda beýan edilýär. Kitabyň ilkinji bölümi ahlak terbiýesine bagyşlanyp, ol ýerde durmuşdan köp mysallar getirilýär. [3].

Professor Gurban Pirliýewiň «Etnopedagogika we häzirki zaman terbiýesi» atly monografiýasynda terbiýäniň beýleki görnüşleri – akyl, beden, hukuk, ykdysady, ekologik, zähmet terbiýeleri boýunça gymmatly hem ýerlikli garaýyşlar bar. Halk pedagogikasyna türkmen halk dessanlary hem degişli bolup durýar.

Bellemeli zatlaryň biri hem ylmy pedagogika bilen etnopedagogika aýrylmaz baglanyşyklydyr. Ylmy pedagogika özüniň netijelerini düzgünlerini etnopedagogikanyň üsti bilen tassyklaýar. Sebäbi, halk pedagogikasy halk döredijiliginiň eserlerinden – ertekilerden, rowaýatlardan, nakyllardan, atalar sözünden, dessanlardan eposlardan, monjukatdylardan, lälelerden, hüwdilerden, aýdymlardan, gazallardan, we beýlekilerden durýar. Şolar hem ylmy pedagogikanyň öz düzgünlerini durmuşdan getirilen mysallar arkaly subut etmäge kömek edýär.

Mysal üçin ylmy pedagogikada ahlak terbiýesi terbiýäniň görnüşleri boýunça esasy görnüşi hasaplanýar. Ahlak terbiýesi her bir adamyň ahlak gylyk-häsiýetlerini alyp görkezýär. Meselem: «Ýatan öküze iým ýok» diýen nakyly alyp görsek, onda bu nakylyň ahlak manysy – ýalta, ýatagan bolsaň, onda hiç hili iým, çöregem, mahlasy iýmäge zat ýok diýilidigidir. Bu ýerde «öküziň» üsti bilen adama sapak berilýär. Bu nakyl şeýle görnüşine birnäçe nesilleriň yzygiderliligi esasynda, eňçeme müňýyllyklaryň geçmegi bilen gelipdir. Her bir türkmen döp-dessury terbiýeçilik mazmunyndan doludyr.

Terbiýe proses hökmünde akyly, ahlak, estetik, zähmet, hukuk, ekologik, ykdysady we bedenterbiýe ýaly birnäçe görnüşlerden durýar. Ýöne, iň esasy bolup ahlak terbiýesi çykyş edýär [6]. Muny ilkinji bolup Olga Sergeýewna Bogdanowa subut etdi. Ol dünýäde bu ugurda ady belli hünärmen hasaplanýar. Hatda O.Bogdanowanyň ahlak terbiýesi boýunça pedagogika ylmlarynyň doktory alymlyk derejesini almak üçin ýazan işi dünýäde ýeke-täk hasaplanýar.

Türkmen halky dünýä medeniýetine türkmen bedewi, halysy, saz gurallary, dutary, şaý-sepleri, alabaý iti, saryja goýny, ak bugdaýy ýaly gymmatlyklary goşan millet hökmünde milli mirasynyň aýratynlygy bilen tapawutlanýar. Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedow bu barada «Türkmen medeniýeti» atly kitabynda: «Zergärçiligi, küzegärçiligi, halyçylygy, dokmaçylygy, binagärliigi, neçarçylygy, heýkeltaraşlygy...özünde jemleýän beýik türkmen senedi bagtyýarlyk döwrüniň milli sungatynyň özenini düzýär, döwrebap rowüşde baýlaşdyrmaga esas berýär. Türkmen medeniýetiniň umman ýaly giň dünýäsini, şirin aýdym-sazyny, joşgunly tansdyr gadymy adat-ynançlaryny, asylly-salykatly döp-dessurlaryny, çuň mazmunly edebi we çeper halk döredijiligini, döwrebap äheňli kinodur teatr sungatynyň eserlerini birin-birin göz önüne getirmek diýseň buýsançlydyr. Beýik pelsepäni, parasatly Oguz ýörelgelerini özünde jemleýän türkmen medeniýetiniň jadylaýjy güýje eýe bolan täsin dünýäsine umumylykda syn bereniňde, medeni baýlyklarymyz, göýä diýersin, ak durnalaryň al-asmandaky kerweni ýaly bir-birine tirkeşip gelýän, sünnälenilip bejerilen dür däneleriniň, beýik ylhamdan we berkararlykdan, bagtyýarlykdan we galkynyşdan ruhlanan nepis haly gölleri kimin, Älemiň gözəl durkunyň nurana görkünü has-da artdyryýan ajaýyplygyň dünýäsine aralaşýarsyň» diýip belleýär. [2, 13 sah.].

Ýokarda beýan edilenlerden hem görşümiz ýaly, halkyň medeniýetiniň etnopedagogikada uly orny bardyr. Türkmen medeniýeti bolsa baý taryhy hem-de ata-babalarymyzyň ynsanperwerlik ýörelgelerine ýugrulandygy bilen tapawutlanýar. Bu bolsa ýaş nesilleri terbiýelemekde bahasyna ýetip bolmajak miras hem-de baýlykdyr. Hut şuňa üns çekýän Gahryman Arkadagymyz medeniýetiň syýasy hem-de parahatçylygy goramakdaky ähmiýeti barada «Şu günki Türkmenistanyň medeni ösüşi Berkararlyk baýdagyny erkana parladýan,

müňýylyklara nur çäýjak tutumly işleri üstünlikli durmuşa geçirýän Türkmenistanyň içeri we daşary syýasatynyň ileri tutulýan möhüm ugrudyr. Döwlet gurluşynda, syýasatda, ykdysadyýetde, sosial durmuş ulgamynda amala aşyrylýan düýpli özgerişlikleriň ruhy güýji ähli işe döredijilikli çemeleşmekde – medeni ilerlemelerdedir. Şoňa görä-de biz giň mazmuny, çeperligi we taryhy kökleri has çuň heňňamlara aralaşýandygy bilen kämilligiň ýöl görkeziji şamçyragyna öwrülen milli medeniýetimizi barha ösdürmek meselelerine aýratyn üns berýäris» diýmek bilen, aňdagalyjy usulda, örän täsirli beýan edýär.

Mahlasý, Berkarar döwletimiziň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ylmy pedagogikany öz milli aýratynlyklarymyza laýyklykda ösdürmekde etnopedagogikanyň halk döredijiliginiň eserleriniň, türkmen milli däp-dessurlarynyň aýratynlyklary göz önünde tutulmalydyr.

EDEBIÝAT

1. *Serdar Berdimuhamedow*. «Ýaşlar – Watanyň daýanjy», Aşgabat: TDNG, 2023.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. «Türkmen medeniýeti», Aşgabat: TDNG, 2015.
3. *Pirliýew Gurban*. «Etnopedagogika we häzirkі zaman terbiýesi», Aşgabat: Magaryf, 1995ý.
4. *Pirliýew Gurban*. «Türkmen halk pedagogikasy», Aşgabat: Magaryf, 1981ý.
5. *Basarow Baýram*. «Психология деятельности и ценностной опосредованности жизнедеятельности коллектива», Aşgabat. 1990.
6. *Богданова О.С.* «Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук. Теория и практика нравственного воспитания учащихся». – Москва. 1977.
7. ru.wikipedia.org/wiki/Волков,_Геннадий_Никандрович